

виток юридичної науки, правосвідомість, правотворчість, рівень досконалості законодавства, стан законності в суспільстві, правомірна поведінка та її результати.

Список використаних джерел

1. Алфьоров О.А. Представники роду Голубів та його відгалужень серед українського козацтва. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2009. – Вип. XXVI. – С. 41-51.
2. Апанович Е.М. Рукописная светская книга XVIII века на Украине. Рукописные сборники. – К., 1983.
3. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 92-97.
4. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657-серпень 1659 рр.). // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 125-138.
5. Горобець В.М. Влада і соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / Віктор Миколайович Горобець. – К., 2009.
6. Гуржий А.И. Сто великих личностей и событий казачьей Украины. – К., 2010.
7. Кагамлик С. Світло духовності і культури (З історії Києво-Печерської лаври XVII-XVIII ст.). – К., 2008.
8. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків в період від гетьмана Б.Хмельницького до гетьмана І.Самойловича. // УІЖ. – 2011. – № 3. – С. 50-73.
9. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008.
10. Матях В.М. Проблема державотворення в Україні XVII-XVIII у вітчизняній історіографічній науці другої половини XIX-початку XX ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 58-73.
11. Матях В.М. Україно-російські відносини другої половини XVII-XVIII ст. (стан дослідження проблеми у сучасній історіографії) // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 110-117; 2004. – № 1. – С. 80-89.
12. Мельник Л.Г. Боротьба за українську державність (XVII ст.). – К., 1995.

13. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти та професори. – К., 1994.
14. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. – К., 2004.
15. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. / Лариса Панасівна Нагорна. – К., 1998.
16. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII) ст. – К., 1995.
17. Сас П. Політична культура українського суспільства (Кінець XVI – перша половина XVII ст.: Навчальний посібник. – К., 1998.
18. Смолий В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997.
19. Степанков В.В. Політична еліта Гетьманщини в роки революції (1648-1676 рр.): дискусійні проблеми формування. // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієна. Історичні науки. – Кам'янець-Подільськ. – 2010. – Вип. 3. – С. 187-193.
20. Струкевич О.К. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002.
21. Тайрова-Яковлева Т.Г. До питання про історичні й територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. // УІЖ. – 2012. – № 4. – С. 67-73.
22. Тарасенко І.Ю. Наукові читання у музеї-меморіалі гетьмана Івана Виговського. // УІЖ. – 2009. – № 2010. – № 1. – С. 233-234.
23. Цимбалістий Б. Політична культура українців. // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 94-105, № 4. – С. 77-90.
24. Чухліб Т.В. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-початок 1680-тих років). – К., 2008.
25. Чухліб Т.В. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави (1648-1721 рр.). – К., 2009.
26. Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. – В 2-х книгах. – К., 2007. – Кн. 1.
27. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000.
28. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. – К., 1998.
29. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини від Переяславської ради – 2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). – К., 2003.

Надійшла до редколегії 29.05.13

Г. Макушина, преподаватель

Николаевский национальный университет имени В.О. Сухомилинского, Николаев

ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ЭЛИТЫ ГЕТМАНЩИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVII В. В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена историографическому анализу современных исследований политической и правовой культуры населения Гетманщины в период Руины.

Ключевые слова: историография, период Руины, Гетманщина, политическая культура, правовая культура, элита, политические традиции, политические ориентации, политические ценности, политические идеалы, правовые традиции, правовые ценности.

A. Makushina, Lecturer, Department of Philosophy

Mykolaiv National V.O.Sukhomlynsky University, Mykolaiv

POLITICAL AND LAW CULTURE THE ELITE OF HETMAN-STATE IN SECOND PART OF XVII CENTURY IN CONTEMPORARY UKRAINE HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to the historiography of modern investigations in political and law culture of Hetman-State in period of Ruyna.

Key words: historiography, the period of the "Ruins", Hetman-State, political culture, law culture, elite, political traditions, political orientations, political valuables, political ideas, law traditions, law valuables.

УДК 930.1 (470) "20/21": 94 (477) "1658/1659"

В. Маслак, канд. іст. наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук

ЧОРНА РАДА 1663 Р. В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена аналізу доробку сучасних російських істориків в ділянці дослідження проблематики Чорної ради 1663 р. Досліджуються їхні концептуальні підходи та їх місце в історіографічній ситуації.

Ключові слова: Чорна рада, російська історіографія, Гетьманщина, Московія.

Чорна рада не належить в сучасній російській історіографії до числа провідних дослідницьких тем з української історії, однак так чи інакше привертала увагу усіх тих дослідників, які заторкували історію Гетьманщини другої половини XVII ст., а особливо українсько-російських стосунків. З огляду на те, що очевидним наслідком Чорної ради стало різке розширення для Московської держави можливостей втручання в українські справи та інтеграції Гетьманщини до свого політичного тіла, на опцію сприйняття російськими істориками присутності впливу тягар

уявлень, обтяжених імперськими стереотипами, а також потужна історіографічна традиція з її очевидним опрогресивенням всього, що працювало на поширення московських впливів. Водночас далися взнаки нові інтелектуальні віяння, позначені трансформаціями в суспільстві та науковому просторі на зламі XX-XXI ст.

Відтак в російській історіографії новітні дослідження Чорної ради накладаються на тривалу традицію, базовану на опції іманентної прогресивності цієї ради як події, що нібито відбивала потяг широкого загалу українсь-

кого козацтва до тісного єднання з російським світом. Концептуальним опертям для такого підходу стала давня традиція російської історіографії, що своїми коріннями сягала напрацювань ще XVIII ст., а особливо доробку кінця XIX ст., зокрема праць А. Востокова та В. Ейнгорна, істориків, що спеціально розробляли проблематику як самої Чорної ради, так і її предтечі – Козелецької ради 1662 р. під кутом іманентної налаштованості низів та всієї лівобережної старшини на зближення з Московською державою [4-5; 14]. Однак образ Чорної ради в них цілком очевидний. Вона подається кризь призму історичної неминучості для українського світу опинитися під зверхністю Московії та бути вмонтованим до московської цивілізаційної версії. Іншим виміром є "народність" Чорної ради. Участь у ній широкого загалу запорожців та рядових городових козаків перетворює її на найвищу санкцію курсу тієї частини козацької старшини, яка ставила на відмежування від Правобережжя і створення власної Лівобережної Гетьманщини під зверхністю московського царя. Рішення Чорної ради трактуються як такі, що іманентно відповідають глибинним українським інтересам та історичній закономірності.

У руслі зазначених підходів не маємо сучасних спеціальних праць, присвячених Чорній раді чи, бодай, гетьманові Івану Брюховецькому. Російські дослідники, які працюють у відповідній парадигмі, концентруються або на часах Б. Хмельницького, або на процесах доби Івана Мазепи. Хоча останнім часом з'явилася низка праць, присвячених гетьмануванню Івана Самойловича та Вічному миру 1686 р. [1-3; 7; 10]. Що до Чорної ради, то зустрічаються лише принагідні пунктирні згадки про неї в контексті інших подій громадянської війни в Україні другої половини XVII ст. чи українсько-московських стосунків.

Тим часом на зламі XX-XXI ст. з'явилися плідні спроби вийти за межі цієї парадигми, уособленням яких є праці Т. Таїрової-Яковлевої. Саме останні є конкурентоспроможні в просторі, сформованому українською та польською історіографією, найпотужнішими на сьогодні чинниками наукового освоєння доби громадянської війни в Україні другої половини XVII ст. Дослідниця презентувала новий для російської історіографії концептуальний погляд на Чорну раду, зробила чимало для реконструкції контексту скликання Чорної ради та її подієвих наслідків. Розвідка про Чорну раду є органічною частиною ширшої праці Т. Таїрової-Яковлевої про Руїну, а сама рада постає однією з ланок маховика подій, які призвели до затятого протистояння в Україні [12-13].

На противагу традиційній канві російської історіографії дослідниця відійшла від аналізу Чорної ради з московської перспективи. Посилення впливів Москви, як і Варшави в Україні навпаки подається як деструктивний фактор для державності Гетьманщини. Таким духом пронизана вся концепція української Руїни і Чорна рада як складова бурхливих подій останньої [12, 139-340]. І в цьому сенсі позиція Т. Таїрова-Яковлева тотожна підходам сучасної української історіографії [6, 380-395; 8, 27-28; 9, 252-257].

Дослідниця розглядає Чорну раду не як відгомін потягу низів до народоправства, а як результат перехресної дії чинників, які призвели до спалаху в Україні громадянської війни та розколу на Лівобережну й Правобережну Гетьманщину. Якщо до цього лейтмотивом оцінки ради було її подання як виразника протидії широкого загалу проти курсу правобережної старшини на зближення з Річчю Посполитою й навпаки налаштування на поєднання з Московською державою, то в інтерпретації Т. Таїрової-Яковлевої змінюється сама опція

сприйняття ради. А відтак з Чорної ради скидається культивований раніше в російській історіографії погано прихований наліт вияву народної мудрості, такого собі здорового народного глузду. Увага фокусується на тому, які поліна у вогнище Руїни підкинула Чорна рада і чому, як маніпулювали настроями низів різні претенденти на булаву, як рішення ради виглядають в когорті попередніх рад – Биківської 1661 р. та Козелецької 1662 р., роль запорожців, позиція центральної влади Московії та московських воевод на Лівобережній Україні.

Позиція Т. Таїрової-Яковлевої подібна до підходів сучасних українських істориків (В. Горобець, Т. Чухліб, В. Смолий, В. Степанков) і полягає в тому, що джерело феномену Чорної ради криється не в промосковських настроях низів, а в суперництві за владу в середовищі старшини Лівобережної Гетьманщини [13, 225-227], налаштованої на поділ Гетьманщини по Дніпру заради збереження свого виняткового економічного та політичного становища. Прагнення убезпечитися від можливої втрати влади та маєтків у випадку зближення з Річчю Посполитою, гнало в умовах панування охлократичних настроїв до прагнення відгородитися від проблеми шляхом розколу єдиної Гетьманщини. А суперництво за булаву між переяславським полковником Якимом Сомком, ніжинським полковником Василем Золотаренком та кошовим отаманом Іваном Брюховецьким підвищувало політичну вагу козацьких низів, особливо запорожців. Відтак було зруйновано тенденцію, яку започаткував Б. Хмельницький і яка вела до зниження впливу рядового козацтва на рішення та занепаду інституту загальних рад [13, 225-256].

Водночас Т. Яковлева подібно до В. Горобця, В. Смоля та В. Степанкова окремо розглядає роль Московії в роздмухуванні вигідного їй протистояння в Україні й розставляє схожі акценти: Москва була кривдою зацікавлена в проведенні саме Чорної ради, оскільки лише в такий спосіб було можна сподіватися отримати вигідного гетьмана. Дослідниця послідовно показує як наполегливо Москва готувала ґрунт для того, щоб отримати на Лівобережжі лояльного до себе гетьмана, який би не противився її наступу на суверенітет Гетьманщини. Докладно аналізуються стосунки усіх претендентів на булаву з московськими воеводами та царем, відтворена картина постійних апеляцій різних сторін до Олексія Михайловича з наміром заручитися його підтримкою у змаганнях за булаву. Рельєфно показано, що ситуацію було використано для створення атмосфери неминучості політичних поступок з боку козацької старшини та посилення втручань в українські справи. Відтінено тонку гру Москви з невизнання результатів Козелецької ради 1662 р. та повноважень обраного там гетьманом Я. Сомка, а також зближення з І. Брюховецьким, на якого згодом буда зроблена основна ставка. Особливої ваги набувають спостереження щодо того, як цар намагався вгадати момент для проведення загальної ради, спроби скликати раду то в Лубнах, то в Полтаві, оскільки в південних полках, наближених до анархізованого Запорожжя, найлегше можна було досягти успіху за рахунок масової часті в раді черні та запорожців [13, 225-296].

Очевидним плюсом концепції дослідниці є пов'язання інтересів Москви в Україні при підготовці Чорної ради з розвитком московсько-польських стосунків. Якщо, скажімо В. Горобець, говорить про це тезово [6, 377], то Т. Таїрова-Яковлева – розлого показує, що повільність царя була зумовлена значною мірою готовністю в 1662 р. відмовитися від усієї Гетьманщини на користь Речі По-

сполитої. І лише непомірні апетити королівських посланців, які зажадали ще й Смоленська, унеможливили досягнення подібних домовленостей [13, 541-545].

Свіжим струменем в історіографії стали сюжети Т. Таїрової-Яковлевої, які наочно показують, що рядовим учасникам Чорної ради не йшлося про промосковські дії і що вони лише переймалися власними соціальними та економічними інтересами. І. Брюховецький з його заподадливою промосковською риторикою не мав цілковитої підтримки серед низів. Ті ладні були схилитися і до іншої кандидатури, якщо та буде здатна перевершити І. Брюховецького в демагогічних обіцянках. Напередодні ради називалися несподівані кандидатури полтавського козака Костянтина Суличича та ніжинського козака Григорія Кобилецького [13, 308]. Різнилися настрої й за територіальною ознакою. Козаки Переяславського полку тримали сторону свого полковника Я. Сомка, ніжинці – В. Золотаренка, запорожці – І. Брюховецького. Це вилилося у жорстке протистояння на самій раді.

Ще одним важливим чинником є підкреслення дослідницею наявності у середовищі старшини побоювань сліпого бунту низів. Полковники добре давали собі раду, до чого може призвести участь в елекційній раді розбурханих городових козаків та запорожців. На цьому ґрунті знайшли спільну мову непримиримих противників Я. Сомка та В. Золотаренка. Як і В. Горобець [6, 376]. Т. Таїрова-Яковлева доходить висновку, що тактичне порозуміння між ними відбулося після того, як стало зрозуміло, що Москва схиляється до підтримки І. Брюховецького, і відбулося зближення між останнім та білгородським воєводою Григорієм Ромодановським [13, 283]. У руслі проблеми дослідниця докладно зупиняється на факті проведення старшиною у січні 1663 р. Ніжинської ради, де гетьманом було обрано Я. Сомка. Скликання цієї ради кваліфікується як спроба переломити хід подій, полатати гру Москві, і І. Брюховецькому, унеможлививши проведення загальної ради [13, 283-286].

Слідом за В. Смолюком та В. Степанковим, Т. Таїрова-Яковлева робить ще одну сучасну спробу реконструювати склад учасників та перебіг Чорної ради. Було використано всі відомі на сьогодні описи ради українських літописців, П. Гордона, відписки московського воєводи Д. Великогагіна. Що важливо, її підхід базується на висування ради в контекст тогочасних політико-правових уявлень козацтва про легітимність рад. Якщо І. Брюховецький не визнавав Козелецької 1662 р. та січневої Ніжинської 1663 р. рад на підставі того, що в обох не брали участь запорожці та представники кількох полків, то на цьому тлі, за важливими спостереженнями дослідниці, Чорна рада "була ще менш представницькою", оскільки у виборах гетьмана в кінцевому рахунку не взяла участь старшина [13, 316]. І знову ж таки важливим фактором перебігу ради була присутність московського війська.

Висновок про правову нелегітимність Чорної ради є дуже важливим з огляду на фатальні наслідки ради для долі ранньомодерної української державності. Оцінка їх Т. Таїровою-Яковлевою збігається з позицією сучасної української історіографії й рішуче розходиться з лінією російської історіографії. Як підсумовувала дослідниця Чорна рада заслуговує на образ "найтрагічнішої та найпохмурішої сторінки в історії Гетьманщини" доби громадянської війни другої половини XVII ст. [13, 307]. Тупий бунт низів призвів не тільки до погромів, а й дозволив І. Брюховецькому на хвилі анархії цілеспрямоване

винищити значну частину тогочасної старшини, чим завдати непоправного удару по еліті Гетьманщини. З іншого боку, Чорна рада дала Московії шанс посилити свої впливи в Україні. І Т. Таїрова-Яковлева докладно зупиняється на політичних концепціях І. Брюховецького, особливостях підготовки Московських статей 1665 р., відфільтровуючи, ідеї яких поступок генерував сам І. Брюховецький. Деякі з них були настільки радикальні, що навіть Москва могла наважитися прийняти їх. Зокрема ще на етапі, коли І. Брюховецький намагався завоювати довіру царя він закликав ліквідувати гетьманську владу, замінивши її на владу призначеного царем воєводи. По Чорній раді гетьман пропонував збирати на користь Москви податки та призначати київського митрополита [13, 469-471]. Така опція дозволила дослідниці ще більше відтінити трагізм Чорної ради.

В цілому підходи Т. Таїрової-Яковлевої надзвичайно близькі до магістральної канви сучасної української історіографії. Напрацювання дослідниці демонструють появу в російській історіографії свіжого струменя, якісно іншого ніж традиційна опція. Найхарактернішою ознакою його є відмова від всеохопного москвоцентризму й спроби поглянути на минуле ширше з висоти збереження самості українського історичного процесу. Відповідно розширюється поле для концептуалізації, яка тепер ставиться на ґрунт врахування природного потягу будь-якого соціуму до збереження своєї самодостатності, а також рації тогочасних політико-правових уявлень та ціннісних орієнтацій еліт, вмонтованих до європейського соціуму, рішуче відмінного від московського світу. У конкретному випадку, пов'язаному з оцінками Чорної ради 1663 р., доробок дослідниці дозволяє глибше уявити специфіку ідеологічних змагань в Україні, які призвели до скликання Чорної ради та гетьманства І. Брюховецького, переконання гетьмана, роль у подіях Москви, а також тісніше вписати раду в історичний контекст.

Список використаних джерел

1. Алмазов А. С. Политический портрет украинского гетмана Ивана Самойловича в контексте русско-украинских отношений (1672-1687 гг.). – Москва, 2012. – 288 с.
2. Артамонов В. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709-1714). – Москва, 1990. – 510 с.
3. Артамонов В., Кочегаров К., Курукин И. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. Образы и трагедии гетмана Мазепы. – Санкт-Петербург, 2008. – 454 с.
4. Востоков А. Козелецкая рада 1662 г. // Киевская старина. – 1888. – Т. XVII. – С. 269-284.
5. Востоков А. Нижненская рада 1663 г. // Киевская старина. – 1888. – Т. XXI. – С. 125-156.
6. Горобець В. Еліта Козацької України в пошуках політичної легітимності: стосунки з Москвою та Варшавою. – Київ, 2001. – 533 с.
7. Кочегаров К. А. Речь Посполитая и Россия в 1680-1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. – Москва, 2008. – 468 с.
8. Смолюк В., Степанков В. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. – Київ, 1992. – 44 с.
9. Смолюк В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – Київ, 1999. – 286 с.
10. Флоря Б. Н. Русское государство и его западные соседи (1655-1661 гг.) – Москва, 2010.
11. Чухліб Т. Гетьмани і Монархи. Міжнародні відносини Української держави 1648-1721. – Київ, 2009. – 616 с.
12. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х рр. XVII ст. Причини і початок Руїни. – Київ, 1998. – 447 с.
13. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667). – Київ, 2003. – 644 с.
14. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии. – Москва, 1899.

Надійшла до редколегії 29.05.13

В. Маслак, канд. ист. наук
Кременчугского национального университета имени Михаила Остроградского, Кременчуг

ЧЕРНАЯ РАДА 1663 Р. В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Статья посвящена анализу разработки современными российскими историками проблематики Черной рады 1663 г. Исследуются концептуальные подходы и их место в историографической ситуации.

Ключевые слова: Черная рада, российская историография, Гетманщина, Московия.

V. Maslak, Ph.D. in History
Kremenchug National Michael Ostrogradskiy University, Kremenchug

THE BLACK COUNCIL (CHORNA RADA) 1663 IN THE CONTEMPORARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The article research the contemporary Russian historiography of the Black Council. The conceptual approaches and its historiographic context are investigated.

Key words: Black Council, Russian historiography, Hetmanate, Muscovy.

УДК 93/94[273:(1-6)]"Чорна Рада"

М. Парахіна, канд. іст. наук, наук. співроб.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

"ЧОРНА РАДА" РОЗКОЛ ЧИ ОБ'ЄДНАННЯ: ПАРАДОКСИ ІСТОРИЧНОЇ ДОЛІ

Смерть Б.Хмельницького 27 червня 1657 р. змінила розклад політичних сил у відносинах між Гетьманщиною і Московією, та підштовхнула останню до перегляду домовленостей по статусу України як васала Москви, а ніжинські події 1663 р., відомі на сьогодні під назвою Чорна Рада, вважаються тим рубіконом, що остаточно розділили Українську державу на дві частини. Багато в чому це було спричинено її сприйняттям козацькими літописами, а також поширення в XIX ст. в українському суспільстві (передусім серед інтелігенції) однойменного твору Пантелеймона Куліша. Ніжинська рада стала ключовим моментом Руїни, оскільки саме вона багато в чому прислужилась до розколу Української держави на два гетьманства – Лівобережжя і Правобережжя. Слід зазначити, що Москва ще у 1662 р. хотіла бачити Україну поділеною на дві частини по Дніпру. Російська сторона усвідомлювала, що поява на Лівобережжі повноважного уряду розділить Україну не лише де-факто, але й де-юре і суттєво зменшить шанси Москви отримати під свою зверненість всі українські землі.

Ключові слова: Україна, Ніжин, Чорна рада, державність, Гетьманщина.

Сучасники та й учасники Ніжинської ради навряд чи сподівалися на такий розвиток подій. І в своїх діях, що наслідували Чорну Раду намагалися якраз об'єднати Правобережжя і Лівобережжя України, щоправда кожен по своєму. Розглянемо кілька основних подій і процесів, що мали місце після ніжинських подій.

Смерть "батька" української козацької держави Б.Хмельницького 1657 р. [15, с.604], стала кризовим моментом в національній історії. Оскільки, процедура легітимної передачі влади ще не була відпрацьована, а в суспільстві внаслідок об'єктивних причин існувало чимало деструктивних і вибухових сил, існувала велика загроза усобиць. В цьому контексті В.Смолій і В. Степанков приводять досить влучне висловлення одного з старшин одразу після смерті гетьмана: "прийшов час нам "пропадати"" [15, с.604]. Цьому могла б завадити передача булави по спадковому принципу, домінуючому в тогочасній політичній культурі світу, до сина Ю.Хмельницького. Тим більше, що за життя Б. Хмельницького навесні 1657 р. це рішення було схвалено на розширеній (були присутні бурмистри і війти) старшинській раді [7, с.166]. Фактично йшла мова про усталення нової традиції. Проте захоплення булави І.Виговським [9, с.179], заклало основу до того, що владу може захопити будь-який представник старшини, який має силу. І цей момент швидко почав прогресувати в українському суспільстві.

І.Виговський не спромігся утримати спокій в державі. Його правління позначилося вибухом громадянської війни в Україні [9, с.179-180]. Причому зміна цього гетьмана на Ю.Хмельницького не змогла зупинити ескаляцію внутрішнього протистояння [18, с.108-112]. Поступово сформувалося два територіальні блоки: Правобережжя і Лівобережжя полки [18, с.110-111]. 1662 р. на правому березі гетьманом було проголошено Павла Тетерю [11, арк. 20-21]. В той час як на Лівобережжі

влада належала, що правда як наказному гетьману, Якову Сомку [18, с.110]. Парадокс полягав в тому, що влада Тетері була більш ненадійною і нестійкою, в порівнянні з Сомком. Серед правобережної старшини були доволі сильні промосковські погляди. Найбільшим проявом яких стало повстання І.Поповича [19, с.108-109]. Причому ці настрої і виступи підтримувалися московською владою. Здавалося, що питання падіння уряду Тетері і поширення російських впливів на захід лише питання кількох місяців.

Ніжинська Чорна Рада 17-18 червня 1663 р. врятувала П.Тетерю від скидання з гетьманства. Ще напередодні він просив у польського уряду військової допомоги, аби зміцнити свої позиції на Правобережній Україні [13, с.331]. Цікаво, що подібні прохання, але до Москви, надсилав візаві П.Тетері Я.Сомко [4, с.94]. Військові успіхи піднесли авторитет наказного гетьмана Сомка серед промосковськи налаштованої старшини, значно збільшили кількість його прибічників. Реально оцінюючи свої військові заслуги і переваги тогочасного становища, Сомко претендує на "совершенное" гетьманство і сподівається на підтримку царського уряду. До того ж він розуміє, що відсутність на Лівобережжі повноважного уряду небезпечно внутрішніми усобицями, непослухом війська, загальною анархією.

Усвідомлюючи хиткість свого становища, наказний гетьман вже з лютого 1663 р. веде переговори з поляками через Павла Тетерю, який з цього приводу писав королю: "Он сам (Сомко – Г. А.) письменно предлагает мне покорность, чтобы ни ваша королевская милость, ...ни Республика не преследовали его местію" [13, с.261]. Однак, відверто перейти на бік Польщі наказний гетьман так і не наважується. Можливо й справді йому, "находящемуся в Москвою в Переяславле" [13, с.322], важко було зробити рішучий крок, а можливо, його нерішучість обумовлена загостренням соціально-полі-